

İlk Dönem Müslüman Düşünürlerde Kadın Algısı: İhvân-ı Safâ Örneği

Nusret Taş

Doç. Dr., Ardahan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,

Din Felsefesi Anabilim Dalı,

Associate Professor, Ardahan University, Faculty of Theology,

Department of Philosophia of Religious

Ardahan / Turkey

nusrettas@ardahan.edu.tr

orcid.org/0000-0002-4108-7697

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 10 Mayıs / May 2025

Kabul Tarihi / Accepted: 11 Haziran / June 2025

Yayın Tarihi / Published: 30 Haziran / June 2025

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Haziran / June

Sayı / Issue: 25 **Sayfa /Page:** 423-453

Atıf / Cite as: Taş, Nusret. “İlk Dönem Müslüman Düşünürlerde Kadın Algısı: İhvân-ı Safâ Örneği [Perception of Women in Early Muslim Thinkers: The Example of the Ikhwân al-Safâ]”. *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 25 (June 2025): 423-453.

<https://doi.org/10.18498/amailad.1696933>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Telif Hakkı ve Lisans / Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Perception of Women in Early Muslim Thinkers: The Example of the Ikhwân al-Safâ

Abstract

This study examines the perception of women in the Epistles of the Ikhwân al-Safâ', a collection of treatises authored by a group of thinkers known as the Ikhwân al-Şafâ', who were influential philosophers during the classical period of Islam. The group began its activities in Basra during the so-called "Golden Age" of Islamic civilization, a period marked by significant advancements in science, knowledge, and intellectual thought (4th century AH / 10th century CE). Over time, the organization expanded to various Muslim cities, particularly Baghdad, the capital of the Abbasid Caliphate. Among the many subjects addressed in their fifty-two encyclopedic treatises, the status of women stands out as a significant issue—one that warrants examination within the framework of social equality. The data obtained from the study were categorized under the following thematic headings: (1) women as being easily influenced by celestial bodies; (2) women as being susceptible to superstitions; (3) women in terms of morality, character, and intellectual capacity; (4) women's eloquence; (5) women in relation to religious beliefs and practices; (6) women as being easily swayed by propaganda; (7) women's tendency to imitate rather than investigate; and (8) advice regarding women. The Ikhwân al-Safâ' generally classified members of society into three groups based on their capacity for understanding and comprehension: the "common people," the "elite," and an intermediate group. Women were predominantly regarded as belonging to the category of common people. According to the Ikhwân al-Safâ', women are incapable of abstract thinking and, therefore, must content themselves with what is concrete and observable in terms of beliefs, practices in the arts, and religious rituals. This perspective is significant in that it reflects the cultural codes of the era and the society in which the Ikhwân lived. Their conceptualization of women mirrors the socio-political, military, economic, and cultural conditions that shaped women's roles at the time. Historical sources from the Abbasid period, during which the Ikhwân were active, indicate that women generally occupied a subordinate position in public and political life. For instance, there is no historical record of women holding positions such as caliph, vizier, governor, scribe, chamberlain (hâjib), or military commander. However, there is no historical evidence indicating that women received advanced education, taught in madrasahs, specialized in any scholarly field, authored scientific works, or took part in the planning and administration

of military expeditions or warfare. On the contrary, available sources suggest that the wives and concubines of individuals in administrative or leadership positions often played a behind-the-scenes role in offering support and guidance. This situation reflects the reality that the social roles assigned to women were predominantly confined to supporting men from the background. Consequently, it was inevitable that women, who were excluded from active participation in politics, the economy, the military, and education, occupied a secondary position in comparison to men. Therefore, the Ikhwân al-Safâ's perception of women must be evaluated within the framework of the historical and cultural conditions of their time. Nevertheless, considering that the Ikhwân sought to reconcile religion and philosophy-and even claimed to prioritize reason as a guiding principle in leading their community or organization members-it is difficult to justify their stance on women solely by appealing to the norms of their historical context. Rather than adopting a rational and progressive attitude consistent with their broader intellectual commitments, their views on women appear to fall short of the ideals they themselves espoused. Given their claim to adopt reason as a guiding principle and to reconcile religion with philosophy, the Ikhwân al-Safâ' could have critically examined the social conditions of their time-which relegated women to a secondary status compared to men-through a rational and philosophical lens, and proposed alternatives aligned with universal human values. However, instead of such a progressive approach, they categorize women alongside children, slaves, the mentally ill, and those whose rational faculties are underdeveloped, placing them within the "common people" in terms of intellectual capacity and comprehension. This study aims to identify the rational and traditional justifications employed by the Ikhwân to support this perception and to evaluate them from a critical perspective.

Keywords: Islamic Philosophy, Ikhwân al-Safâ, Common People, Elites, Women.

İhvân-ı Safâ Risalelerinde Kadın Algısı Üzerine Bir Değerlendirme

Öz

Bu çalışmanın konusu, klasik dönem İslam filozoflarından, kendilerini "İhvân-ı Safâ" olarak adlandıran bir grup düşünürün ortak çalışmasıyla kaleme aldıkları "İhvân-ı Safâ Risaleleri"nde kadın algısıdır. İhvân-ı Safâ, İslam Medeniyetinin ilim, irfan ve düşünce alanındaki altın çağı olarak adlandırılan bir dönemde (H IV. yüzyıl/M X. yüzyıl) Basra'da faaliyetlerine başlamıştır. Daha sonra başta Abbasî hilafet merkezi olan Bağdat olmak üzere halkı Müslüman olan birçok

beldede teşkilatlanmıştır. Teşkilatın yöneticileri konumundaki yazarların kaleme aldıkları elli iki risaleden oluşan ansiklopedik eserlerde dikkat çeken hususlardan biri de toplumsal eşitlik bağlamında değerlendirilmesi gereken kadın statüsüdür. Çalışma neticesinde ulaşılan veriler, şu başlıklar altında tasnif edilmiştir: Gök cisimlerinin etkisinde kalma bakımından kadın. Batıl inançlardan çabuk etkilenme bakımından kadın. Ahlak, huy, seciye, ilim ve marifet bakımından kadın. Güzel konuşma yeteneği (belâgat) bakımından kadın. Dinî inanç ve ameller bakımından kadın. Propagandalardan çabuk etkilenme bakımından kadın. Tahkik yerine taklit etmekle yetinme bakımından kadın. Kadınlarla ilgili tavsiyeler. İhvân, genel olarak toplumdaki insanları anlama ve kavrama seviyeleri bakımından “avam”, “havas” ve bu iki grup arasında yer alanlar olmak üzere üç kısma ayırmakta; kadınları da avam tabakası içinde değerlendirmektedirler. Onların bakış açılarına göre kadınlar, soyut düşünememekte, dolayısıyla çeşitli inançlar ve görüşler konusunda, ayrıca çeşitli sanatları icra etme veya dinî alanda çeşitli ibadetleri yerine getirme hususunda sadece somut/görünür olanla yetinmek durumunda kalmaktadırlar. İhvân’ın bu tutumu, içinde yaşadıkları dönem ve toplumun kültürel kodlarını yansıtmaları bakımından önem arz etmektedir. Nitekim onların kadın algısı, içinde yaşadıkları dönemin siyasi, askeri, iktisadi ve kültürel şartlarında kadına tahsis edilen konumu yansıtmaktadır. Günümüze ulaşan tarihî kaynaklar, İhvân’ın yaşadığı Abbâsîlerin hilafetleri döneminde kadınların sosyal ve siyasal hayatta aktif rol alma bakımından erkeklere oranla arka planda kaldıklarını göstermektedir. Örneğin kadınların halife, vezir, vali, katip, hâcib veya komutan olarak görev aldıklarına dair herhangi bir kayda rastlanılmamaktadır. Bununla birlikte medreselerde üst düzey eğitim aldıklarına veya ders verdiklerine ya da herhangi bir alanda uzmanlaşıp ilmî eserler yazdıklarına; sefer ve savaş planlaması ve yönetiminde aktif rol oynadıklarına dair herhangi bir rivayete denk gelinmemektedir. Buna karşılık özellikle çeşitli alanlarda yönetici konumunda olanların eş ve cariyelerinin onları yönlendirme ve desteklemede etkili oldukları anlaşılmaktadır. Bu durum, kadına tahsis edilen toplumsal rollerin, arka planda erkekleri desteklemekle sınırlı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla siyasi, iktisadi, askeri ve eğitim gibi alanlarda aktif rol oynamayan kadının erkeklere nazaran ikincil konumda kalmaları kaçınılmaz olmuştur. Bu nedenle İhvân-ı Safâ’nın kadın algısını da bu tarihsel ve kültürel şartlar bağlamında değerlendirmek durumundayız. Bununla birlikte din ile felsefeyi uzlaştırma çabası içinde olan, hatta kendi cemaat/teşkilat mensuplarına reislik yapma

hususunda akla rıza gösterdiklerini, yani akli rehber olarak seçtiklerini iddia eden İhvân'ın kadın algısı konusunda rasyonel bir tutum takınması yerine tarihsel ve kültürel şartlara bağlı kalmalarının onları mazur göstermeye yetmediği düşüncesindeyiz. Zira akli rehber edindiklerini, bunun yanı sıra din ile felsefeyi uzlaştırmayı amaç edindiklerini iddia ettiklerine göre dönemin kadınları erkeklere göre ikincil konumda bırakan sosyal hayat şartlarını aklı/felsefi bir tutumla eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutabilir ve evrensel insani değerlerler bağlamında birtakım öneriler ortaya koyabilirlerdi. Bunun yerine kadınları anlama ve kavrama bakımından çocuklar, köleler, deliler ve aklı melekleri gelişmemiş olanlarla birlikte avam sınıfı arasında saymaktadırlar. Çalışmamızda onların bu algılarını temellendirmede kullandıkları aklı ve nakli kanıtlar tespit edilmeye ve eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmeye çaba sarf edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Felsefesi, İhvân-ı Safâ, Avam, Havas, Kadın.

Giriş

Kadın, erkek karşısındaki; anne, kız kardeş, eş ve kız çocuk şeklindeki statüleri bağlamında bireysel ve toplumsal olarak hayattaki hak ve sorumlukları bakımından tarih boyunca farklı algı ve uygulamalara konu olmuştur. Eski toplumlar ve medeniyetlerde kadının erkek karşısındaki statüsüne yönelik algılarına dair yeterli bilgilere sahip değiliz. Dolayısıyla bu toplumlardaki dönemin sosyal, siyasal, kültürel ve inançsal şartlarını hesaba katmayan birtakım yargılarda bulunmaktan kaçınmak gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle sadece günümüz şartlarını dikkate alan sübjektif yargılardan sakınmak, önem arz etmektedir.¹

Tarihsel süreçte farklı toplumlarda kadına tanınan statü farklılık arz etmiştir. Kadınlar, bazen erkeklere eşit sayılmış, bazen erkeklerden üstün tutulmuş, bazen de erkeklerden alt seviyede görülmüştür. Örneğin anaerkil toplumlarda erkeklere göre üst bir statüde tutulmuş, hatta doğurganlığı, neslin devamının kaynağı, dolayısıyla bereketin kaynağı olması nedeniyle bazen kutsallaştırılmıştır. Örneğin “bereket tanrıçası” ya

¹ Ömer Faruk Harman, “Kadın”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001), 24/82-83.

da “ana tanrıça” kültü olarak bilinen “Kybele”,² “Artemis”,³ “Demeter”,⁴ “Astarte”,⁵ “İsis”,⁶ “Afrodit”⁷ gibi isimlerle somutlaştırılarak tapınma konusu edinilmiştir. Ataerkil toplumlarda genellikle erkeklere göre alt bir statüde tutulmuştur. Hatta bazen çoğu haklardan ve değerlerden mahrum bırakılmıştır.⁸

Yahudilik inancına mensup olanlar arasında ataerkil uygulamaların hâkim olduğu söylenebilir. Tevrat’taki bir pasajda kadın ile erkeğin Tanrı’nın suretinde yaratıldığı vurgulanmaktadır.⁹ Dolayısıyla yaratılış bakımından eşit sayılmaktadır. Başka bir pasajda kadının, erkeğin kaburga kemiğinden, ona yardımcı olması, onun yalnızlığını gidermesi için yaratıldığı beyan edilmektedir.¹⁰ Ardından yasaklanan meyveden, önce kadının yemesi ve bunu kocasına yedirmesi, dolayısıyla itaatsizliği nedeniyle Tanrı tarafından cezalandırılması ve kocasının emrine tabi olmakla sorumlu tutulmasına dair pasajlar gelmektedir.¹¹ Dolayısıyla genel anlamda Yahudi kültüründe erkek, kadının efendisi olarak kabul edilmiştir.

Hristiyanlığın da Yahudilik gibi genel olarak ataerkil bir kültüre sahip olduğu söylenebilir. Pavlus’a göre kadın erkek için yaratılmıştır. Mesih kilisenin başı olduğu gibi erkek de kadının başıdır.¹² Kadın, kocasına itaat etmelidir.¹³ Yasak meyveyi yiyen ve bunu kocasına yediren, dolayısıyla nesilden nesle geçen asli günaha yol açan kadındır. Özellikle

² Bk. Seher Selin Özmen, “Anadolu’da Ana Tanrıça Kybele Kültü”, *Humanitas* 4/7 (2016), 381-397.

³ Bk. Tamer Korkut, “Adak Sunaklar Işığında Likya’da Artemis Kültü”, *EUERGETES. Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu’na 65. Yaş Armağanı*, ed. İnci Delemen vd. (İstanbul: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2008), 727-733.

⁴ Bk. Ayşe Sina, “Eleusis’de Demeter Kültü ve Kadın Ritüelleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 44/1 (2004), 37-52.

⁵ Bk. Nihal Durnagözü, “Muğla Müzesi’nden Astarte Kültü ile İlişkili Geç Demir Çağı’na Ait Pişmiş Toprak İki Plaka”, *Arkhaia Anatolika* 6 (2023), 36-64.

⁶ Bk. Erkan Kart, *Anadolu’da İsis ve Sarapis Kültü ve bunun Kaunos’ta izleri* (Muğla: Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008).

⁷ Bk. Elif Şahin, *Aspendos’un Aphrodite Kastnietis Kültü* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

⁸ Harman, “Kadın”, 24/83.

⁹ *Eski Ahit* (<https://www.kitabimukaddes.com/?sl=tr>, 2023) Yaratılış: 1/26-27.

¹⁰ *Eski Ahit* Yaratılış: 2/21-25.

¹¹ *Eski Ahit* Yaratılış: 3/1-17.

¹² *Yeni Ahit* (<https://www.kitabimukaddes.com/?sl=tr>, 2023) Efesliler: 5/22-24.

¹³ *Yeni Ahit* 1. Korintliler: 11/9-11; Efesliler: 5/22.

Kilise babalarında kadına karşı olumsuz bir tutum görülmektedir. Örneğin Augustinus'a göre kötülük dolu olan kadın, insanlar arası ilişkide bütün haksızlık ve problemlerin kaynağıdır.¹⁴

Müslüman toplumlara gelince, genel anlamda kadının statüsü, dinî kuralların yanı sıra sosyal ve siyasal çevre, etnik yapı ve geçmişten devralınan kültürel miras ile şekillenmiştir. Dolayısıyla Müslüman toplumlarda her dönemde ve her yerde kadının statüsünün farklılık arz ettiği söylenebilir. Hatta aynı zaman diliminde, aynı bölgelerin kırsal ve kentsel alanlarında yaşayan kadınların toplumsal statülerinin bile aynı olmadığına tanıklık edilmektedir.¹⁵ Bununla birlikte genel anlamda İslam inanç esaslarını dikkate alan Müslüman toplumlarının genelinde kadına değer verme, onu da erkek gibi eşit görme anlayışının hâkim olduğu söylenebilir.

İslam'ın içinde doğup yayıldığı Arap toplumu, yaşam şartlarının gereği olarak kadını ikinci sınıf olarak gören ataerkil bir toplum yapısına sahiptir. Çoğunlukla göçebe yaşayan, ganimetler başta olmak üzere çeşitli sebeplerle sık sık diğer kabilelerle çatışan bir toplumda, savaşabilen erkeklerin ön plana çıkmaları, bir bakıma tüketici konumundaki kadınların da ikinci planda kalmaları doğal karşılanabilecek bir durumdur.¹⁶

İslam dini, Arap toplumunda kadının statüsüyle ilgili yerleşik kültürde birtakım değişiklikler yapmıştır. Örneğin Kur'an, yaratılış bakımından kadın ile erkeği eşit varlıklar olarak tasvir etmektedir.¹⁷ Kur'an'da kadının sebep olduğu asli bir günah anlayışı yoktur.¹⁸ Kur'an'da kadın ve erkekler hem yaratılış hem de hak ve sorumluluklar bakımından eşit konumda tasvir edilmektedir.¹⁹ Kadınlarla ilgili Hz. Muhammed'e atfedilen söz ve eylemler de genel anlamda Kur'an ile uyumludur. Ancak farklı zaman ve mekanlarda yaşayan Müslüman toplumlardaki algı ve uygulamalar, değişiklik arz etmiştir. Bazen gelenekselleşmiş ataerkil aile yapısı benimsenmiştir. Dolayısıyla bazı

¹⁴ Harman, "Kadın", 24/85.

¹⁵ Mehmet Akif Aydın, "Kadın", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001), 24/86.

¹⁶ Aydın, "Kadın", 24/86.

¹⁷ Bk. en-Nisâ 4/11; er-Rûm 30/21.

¹⁸ Bk. el-Bakara 2/34-36.

¹⁹ Bk. Âl-i İmrân 3/195; et-Tevbe 9/71.

âyetler ve hadis rivayetleri, kadın haklarını kısıtlayıcı şekilde yorumlanmıştır. Bazen de bu anlayışı desteklemek için sıhhat derecesi tartışmalı olan hadis rivayetleri esas alınmıştır.²⁰ Ancak bu tür anlayışlar, genel anlamda Müslüman toplumlarda egemen olmamıştır.²¹

Kur'ân'da erkek ile kadın için sıkça kullanılan "zevc" kelimesi,²² kökü itibarıyla "çift" anlamına gelmektedir.²³ Bunu ayakkabı çifti özelinde örneklemek mümkündür. Ayakkabı çiftlerinden birisi olmadan diğeri işlevini yerine getirememektedir. Bu anlamda ayakkabı çiftlerinden birini diğerdinden üstün tutmak, anlamsızdır. O halde erkek ile kadın çiftlerinden birini diğerdinden üstün tutmak da anlamsızdır. Zira ikisi birbirini tamamlar niteliktedir.

Bu kısa girişten sonra çalışmamızın asıl bağlamına değinmemiz yerinde olacaktır. Çalışmamızın merkezi, klasik dönem Müslüman düşünürler arasında yer alan ve tüm risaleleri günümüze ulaşan İhvân-ı Safâ'nın kadın algısıdır. Din ile felsefeyi uzlaştırmayı amaç edinen İhvân-ı Safâ,²⁴ X. yüzyılda (H IV. yüzyıl) Basra'da teşkilatlanmış, daha sonra teşkilatlanmasını başta Bağdat olmak üzere birçok İslam beldesine yaymıştır. Hatta risale yazarları daha hayattayken risaleleri Batı İslam dünyasını temsil eden Endülüs'e bile ulaşmıştır.²⁵ Bu çalışmanın amacı, vahye dayalı dini ilimlerin yanı sıra akla dayalı felsefi ilimlerle de uğraşan İhvân-ı Safâ'nın kadın algısına ışık tutmaktır. Çalışmanın, alanda yapılan ilk çalışma olması bakımından önem arz ettiği ve sonraki çalışmalar için de örnek oluşturacağı söylenebilir.

Çalışmada nitel araştırma tekniği kullanılmıştır. Öncelikle çalışmanın temel kaynağı olan ve toplam elli iki risaleden oluşan risalelerin Arapça nüshaları ve Türkçe tercümeleleri titizlikle incelenmiş,

²⁰ Detaylı değerlendirme için bk. Aydın, "Kadın", 24/87.

²¹ Aydın, "Kadın", 24/87.

²² Örnek olarak bk. el-Bakara 2/35, 102, 230.

²³ Detaylı değerlendirmeler için bk. Mehmet Boynukalın, "Zevce", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013).

²⁴ Bk. Bayram Ali Çetinkaya, "İhvân-ı Safâ'nın 'Din' Söylemi", *İslâmî Araştırmalar* 15/4 (2002), 523-533; Fatih Toktaş, "İhvân-ı Safâ: Din-Felsefe İlişkisi ve Siyaset", *İslâm Felsefesi: Tarih ve Problemler*, ed. M. Cüneyt Kaya (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2018), 183-220; Özkan Kerimoğlu, *Fârâbî ve İhvân-ı Safâ'da Siyaset ve Siyaset Ahlakı* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020).

²⁵ Nusret Taş - Haydar Dölek, "X. Yüzyılın Bilimler Akademisi: İhvân-ı Safâ Teşkilatı", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/1 (2017), 271-286.

İhvân'ın kadın algısını yansıtan görüşleri derlenip tasnif edilmiş ve toplam sekiz başlık altında örneklendirilerek değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra başta Diyanet İslam Ansiklopedisi'nin ilgili maddeleri²⁶ olmak üzere konuyla alakalı olduğu düşünülen kitap,²⁷ makale²⁸ ve tez²⁹ çalışmalarından oluşan ikincil kaynaklar da incelenmiş ve dikkat çeken hususlar değerlendirilmiştir. Ayrıca yeri geldikçe Kur'ân, Eski Ahit ve Yeni Ahit'in ilgili pasajlarına atıflarda bulunulmuştur.

İhvân-ı Safâ'yı, X. yüzyılda Abbasî Hilafet merkezi olan Bağdat ve çevresinde dinî ve felsefi faaliyetler yoluyla arzuladıkları bir toplum yapısını inşa etme niyetinde olan bir grup düşünürün yönettiği bir cemaat/teşkilat, İhvân-ı Safâ Risâlelerini de bu cemaatin/teşkilatın amacına hizmet eden program olarak tasvir etmek mümkündür. Dolayısıyla İhvân'ın kadın algısını, onların yaşadığı dönem ve toplumsal hayat şartlarından bağımsız düşünmek mümkün değildir. Bu nedenle İhvân'ın konuyla ilgili bakış açılarını ele almadan önce onların yaşadığı dönem ve toplumdaki kadın algısına da kısaca değinmek yararlı olacaktır.

²⁶ Örnek olarak bk. Aydın, "Kadın"; Enver Uysal, "İhvân-ı Safâ", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000); Enver Uysal, "Resâilü İhvânî's-Safâ", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007); Boynukalın, "Zevce"; Süleyman Uludağ, "Avam", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991); Süleyman Uludağ, "Havas", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 1997); Metin Yurdağür, "Haşviye", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997).

²⁷ Örnek olarak bk. Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, *Fütûhâtü'l-Mekikiye Havas ve Avam İtikadı*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015); Gazzâlî, *İhyâü Ulûmî'd-Dîn*, çev. Ahmet Serdaroglu (İstanbul: Bedir Yayınları, 2002); Gazzâlî, *Mişkâtü'l-envâr*, çev. Süleyman Ateş (İstanbul: Bedir Yayınları, 1994).

²⁸ Örnek olarak bk. Adnan Algül - Meryem Gökdere, "İslam Hukuku ve Tasavvufta İlmi Bir sınıflandırma Olarak Avâm-Havâs", *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi* 6/2 (2022), 442-459; Necdet Subaşı, "Bir Toplumsal Kategoriyi Anlamaya Giriş: Avam'ın Sosyolojisi", *Bilgi ve Hikmet* 10 (1995), 78-82; Cevdet Kılıç, "Filozofların Hakikat Arayışında Kategorik Yaklaşımları", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2000), 117-133; Tuğçenur Erilli, "Birûnî'nin Ötekini Anlamada Özgün Yöntemi: Havas ve Avam Ayrımı", *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 11 (2019), 95-109; Emine Taşçı Yıldırım, "İslam Düşüncesinde Avâm-Havâs Ayrımı", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 24/2 (2020), 665-685.

²⁹ Örnek olarak bk. Zeynep Arıç, *Muhataplarının Seviyesi Bağlamında Gazzâlî'nin Kelâm Algısındaki Çeşitlilik Sorunu* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015); Meryem Gökdere, *Tasavvufî Tecrübede Avâm-Havâs Ayrımının Anlamı ve Önemi: Gazzâlî Örneği* (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021); Kerimoğlu, *Fârâbî ve İhvân-ı Safâ'da Siyaset ve Siyaset Ahlakı*.

İlk dönem tarih kaynaklarında Abbasîler döneminde (750-1258)³⁰ kadınların siyasi veya toplumsal yaşamda aktif rol oynadıklarına, örneğin halife, vezir, vali, katip, hacib veya komutan olarak görev aldıklarına dair herhangi bir kayda rastlanılmamaktadır. Ancak bu makamlarda bulunan erkeklerin eşleri ve cariyelerinin onları yönlendirmede etkin olduklarına dair rivayetler mevcuttur.³¹ Bununla birlikte medreselerde üst düzey eğitim aldıklarına veya ders verdiklerine dair herhangi bir rivayete denk gelinmemektedir. Yine kadınların sefer ve savaş planlaması ve yönetiminde aktif rol oynadıklarına dair herhangi bir rivayete rastlanılmamaktadır.

Bu durum, kadına tahsis edilen toplumsal rollerin, arka planda erkekleri desteklemekle sınırlı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla siyasi, iktisadi, askeri ve eğitim gibi alanlarda aktif rol oynamayan kadının erkeklere nazaran ikincil konumda kalmaları kaçınılmazdır. Bu nedenle İhvân-ı Safâ'nın kadın algısını da bu tarihsel ve kültürel şartlar bağlamında değerlendirmek durumundayız.

1. İhvân-ı Safâ'nın İnsan Anlayışı ve Toplumu Sınıflara Ayırma Tutumu

İhvân-ı Safâ, genel anlamda insanın mahiyetini açıklamak için özel bir çaba göstermektedir. Onlara göre insan, nefis ile beden birlikteliğinden oluşan bir varlıktır. Ancak burada beden bir alet, nefis ise yönetici konumundadır. Diğer bir ifadeyle beden, kabuk; nefis ise öz konumundadır. Dolayısıyla insanın özü, onun nefsidir. Bu nedenle insan deyince, insanın bedeni değil nefsi kastedilmektedir. Bir bakıma insanın kimliği, kişiliği, ahlakı, karakteri, onun özünü oluşturan nefsine ait niteliklerdir. Bu nedenle övgü ve kınamayı, ödül ve cezayı hak eden, beden değil nefistir.³²

³⁰ Bk. Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler (1/2)", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türk Dünyası Vakfı, 1988); Şerare Yetkin, "Abbâsîler (2/2)", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türk Dünyası Vakfı, 1988).

³¹ Lütfi Şeyban, *İlk Dönem Abbâsîler'de Kadın (132-232/750-847)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996), 17-27.

³² Detaylı değerlendirme için bk. Nusret Taş - Haydar Dölek, "İhvân-ı Safâ Felsefesinde İnsanın Mahiyeti ve Nefs-Beden İlişkisi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 33/1 (2023), 414-415.

İhvân'ın nefsin mahiyetiyle ilgili görüşleri, genel anlamda Platon ve Aristoteles'in üçlü nefis/ruh teorilerine dayanmaktadır.³³ Bununla birlikte İhvân, söz konusu teoriyi, din-felsefe uzlaştırması adına Kur'ân âyetleriyle de teyit etme çabasıdadır.³⁴

İhvân'ın beden mahiyetiyle ilgili görüşleri, genel anlamda felsefeci ve sûfîlerin teorilerine dayanmaktadır. Bununla birlikte söz konusu teoriyi, din-felsefe uzlaştırması adına Kur'ân âyetleriyle de teyit etme çabasıdadır. Onlara göre insanın bedeni, ay altı âlemdeki diğer cismani varlıklar gibi kevn-u fesada (oluş ve bozuluşa) tabi olan dört unsura dayanmaktadır. Ölüm denilen nefsin bedenden ayrılışı ile birlikte insanın bedeni de aslına dönmekte ve yeni oluşumlara malzeme olmaktadır.³⁵

İhvân, insanları anlama ve kavrama seviyeleri bakımından genel anlamda avam (sıradan halk tabakası), havas (seçkinler tabakası) ve bu iki tabaka arasında yer alanlar olmak üzere üç sınıfa ayırmaktadır.³⁶ İhvân'ın yanı sıra Fârâbî, İbn Sînâ, el-İsfahânî, Gazzâlî, İbn Tufeyl, İbn Rüşd ve İbnü'n-Nefis gibi birçok Müslüman düşünür, avam ile havas ayrımını yapmaktadır.³⁷ İhvân'ın tasnifini diğer Müslüman düşünürlerin tasnifinden ayıran en belirgin özelliğin, avam ile havas sınıfı arasında yer verdikleri ve oldukça önemsedikleri için detaylı olarak ele aldıkları ara sınıfa dair görüşleri olduğunu söylemek mümkündür.

İhvân, toplumsal sınıf tasavvurunda genel anlamda görüş, fikir, kanaat, inanç, ahlaki tutum, fiil ve davranışları esas almaktadır.

³³ Bk. Eyüp Çoraklı, "Platon'un Ruh (Psychê) Anlayışı", *Felsefe Arkivi* 56 (2022), 13-28; Mustafa Kaya, "Platon'un Ruh Kuramı", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15/1 (2013), 171-182; Mustafa Kaya, "Aristoteles'in Ruh Anlayışı", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 18 (2014), 91-98.

³⁴ Örnek olarak bk. İhvân-ı Safâ, "23. Risâle: Bedenin Oluşumuna Dair", çev. İsmail Çalışkan, *İhvân-ı Safâ Risâleleri*, ed. Abdullah Kahraman (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013), 2/266 vd.; İhvânü's-Safâ, "er-Risâletü's-Sâliseti ve'l-İşrîn: fî Terkibi'l-Cesed", *Resâilu İhvâni's-Safâ* (Beyrut: Dâru'l-İslamiyye, 1992), 2/386 vd.

³⁵ Detaylı değerlendirmeler için bk. Taş - Dölek, "Nefs-Beden İlişkisi".

³⁶ Örnek olarak bk. İhvânü's-Safâ, "er-Risâletü's-Sâbi'ati ve's-Selâsin: fî Mâhiyeti'l-'İşk", *Resâilu İhvâni's-Safâ* (Beyrut: Dâru'l-İslamiyye, 1992), 3/284-286; İhvânü's-Safâ, "er-Risâletü'l-Erbe'in: fî'l-'İleli ve'l-Ma'lûlât", *Resâilu İhvâni's-Safâ* (Beyrut: Dâru'l-İslamiyye, 1992), 3/359-361; İhvânü's-Safâ, "er-Risâletü's-Sâniyeti ve'l-Erbe'in: fî'l-Ârâi ve'd-Diyânâti fî'l-'Ulûmi'n-Nâmûsiyyeti'l-İlâhiyyeti ve's-Serî'a", *Resâilu İhvâni's-Safâ* (Beyrut: Dâru'l-İslamiyye, 1992), 3/452-454, 477, 495.

³⁷ Bk. Yıldırım, "Avâm-Havâs Ayrımı", 671-682; ayrıca bk. Gazzâlî, *Mişkât*, 15-17, 70; Gazzâlî, *İhyâ*, 1/4, 40-41, 62-63, 77 vd.

“Kardeşlerimiz (İhvân)” olarak adlandırdıkları kendi cemaat/teşkilat mensuplarını da “havâs (seçkin)” olarak adlandırmaktadır. İhvân’ın iddiasına göre kendi cemaat/teşkilat mensupları, sahip oldukları eğitim ve imkânlar nedeniyle soyut düşünme bakımından vahyin ilk muhataplarından daha avantajlı durumdadırlar.³⁸

İhvân, 9. Risalede özetle şu görüşleri dile getirmektedir:

Yaratılmışların bir kısmı havâs, bir kısmı ise avamdır. Bu iki grup arasında da farklı derecelerde insanlar vardır. Seçkinlerin en önde gelenleri, İlâhî hitabı dikkate alan mümin ve akıllı kimselerdir... Ardından sırasıyla ihsanlı kullar, dinî ilimleri öğrenmek için gayret içinde olan âlimler, tevbekârlar, abitler, salihler, verâ, takvâ ve ihsan sahipleri, zahitler, arifler, ahirete dair ilimde derinleşmiş olan kimseler gelir...³⁹

İhvân, bu görüşlerini “... De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”⁴⁰ ve “...Doğrusu onlar, bizim katımızda seçkin, iyi kimselerdendir.”⁴¹ gibi bazı âyetlerle de temellendirmeye çalışır.

İhvân’ın Kur’ân âyetleriyle de desteklediği bu söylemlerinden anlaşıldığına göre genel anlamda insanları anlama ve kavrama bağlamında avam, havâs ve bu iki grup arasında yer alanlar olmak üzere üç grup olarak tasnif etmektedir. Bununla birlikte özellikle müminlerin, kendi içinde inanç, ihlas, takva ve amel boyutuyla birbirinden üstün birtakım derecelere sahip olduklarını savunmaktadır.

³⁸ Örnek olarak bk. İhvân-ı Safâ, “1. Risâle: Sayılar Hakkında”, çev. Bayram Ali Çetinkaya, *İhvân-ı Safâ Risâleleri*, ed. Abdullah Kahraman (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012), 1/33; İhvânü’s-Safâ, “er-Risâletü’l-Ülâ: fi’l-‘Aded”, *Resâilu İhvânî’s-Safâ* (Beyrut: Dâru’l-İslamiyye, 1992), 1/48; Ayrıca bak. İhvânü’s-Safâ, “er-Risâletü’s-Selâsin: fi Hâşyeti’l-Lezzâti ve Hikmeti’l-Hayâti ve’l-Mevti ve Mâhiyyeti’l-Hâ”, *Resâilu İhvânî’s-Safâ* (Beyrut: Dâru’l-İslamiyye, 1992), 3/87; İhvân-ı Safâ, “30. Risâle: Lezzetlerin Nitelikleri, Hayatın ve Ölümün Hikmeti ile Bunların Mahiyetlerine Dair”, çev. Murat Demirkol, *İhvân-ı Safâ Risâleleri*, ed. Abdullah Kahraman (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014), 1/75-76; İhvân’ın konuyla ilgili iddialarına dair detaylı değerlendirme için bk. Nusret Taş, *İhvân-ı Safâ Felsefesinde Akıl-Vahiy İlişkisi* (İstanbul: KDY Akademi, 2021), 164-165.

³⁹ İhvânü’s-Safâ, “er-Risâletü’t-Tâsi’a: fi Beyânî’l-Ahâk ve Esbâbi İhtilâfihâ ve Enva’i ‘İlelihâ”, *Resâilu İhvânî’s-Safâ* (Beyrut: Dâru’l-İslamiyye, 1992), 1/356-357; İhvân-ı Safâ, “9. Risâle: Ahlakın Anlamı, Farklı Oluşunun Nedenleri ve Hastalıklarının Çeşitleri”, çev. İsmail Çalışkan - Enver Uysal, *İhvân-ı Safâ Risâleleri*, ed. Abdullah Kahraman (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012), 1/243-244.

⁴⁰ ez-Zümer 39/9.

⁴¹ es-Sâd 38/47.

Allah'ın, seçkin kılmak istediği kullarını vebî ilimlerle desteklediğini savunan⁴² İhvân'a göre söz konusu ilimler, "mebde ve meâd (başlangıç ve son), yeninden dirilişin mahiyeti, ahiret yolu ve oraya nasıl varılacağına dair belgileri"⁴³ kapsamaktadır. İhvân, Allah'ın birtakım nimetlerinin, ikram ve ihsanının, herkesi kapsamadığını savunur. İhvân'a göre bunlar, özel çaba ve gayretleri, ayrıca güzel davranışları sebebiyle bazı seçkin (havas) kullarına özgüdür. İhvân, bunun bir adaletsizlik değil bilakis her hak edene hakkını verme adına Allah'ın adalet ve insafının gereği olduğunu⁴⁴ savunur.

2. İhvân-ı Safâ'nın Kadına Tahsis Ettiği Konu

İhvân-ı Safâ, risalelerin farklı yerlerinde konuyla bağlantılı olarak yerine göre kadını avam olarak adlandırdığı; çocuklar, köleler, cahiller, akıl bakımından yetersiz olanlar, çabuk aldananalar, anlama ve kavrama yetenekleri zayıf olanlar arasında saymaktadır. İlk etapta İhvân'ın bu tutumu, kadınlara yönelik bir küçümseme veya aşağılama olarak algılanabilir durumdadır. Fakat söz konusu görüşler, dikkatle incelendiğinde bu tutumun, onların yaşadıkları dönemde mensubu oldukları toplumun yaşam tarzının kadınlara dayattığı bir realitenin yansıması olduğu sonucuna varılabilir. Dolayısıyla ele alınacak örneklerin bu bağlamda değerlendirilmesinin daha sağlıklı olacağını söylemek mümkündür.

2.1. Gök Cisimlerinin Etkisinde Kalma Bakımından Kadın

İhvân, ay üstü âlem olarak tabir ettiği gökteki yıldız ve gezegenlerin ay altı âlemdeki varlık düzeni üzerinde, dolayısıyla insanların tüm nitelikleri ve etkinlikleri üzerinde de etkili olduğunu savunmaktadır.⁴⁵ Örneğin insanların sanatsal nitelikleri kazanma süreçlerini ele alırken Merih, Venüs ve Merkür'ün etkisinde olan insanların sanatsal yetenek kazanmaya müsait olduğunu iddia etmektedir. Özellikle Ay'ın etkisinde

⁴² İhvânü's-Safâ, "er-Risâletü's-Sâliye: el-Mevsûmetu bi'l-Uşrunûmyâ fi'l-İlmi'n-Nücûm ve Terkibi'l-Eflâk", *Resâilu İhvânî's-Safâ* (Beyrut: Dâru'l-İslamiyye, 1992), 1/153-154; İhvân-ı Safâ, "3. Risâle: Astronomi-Astroloji ve Kürelerin (Gök Cisimlerinin) Oluşumu Hakkında", çev. Elmin Aliyev, *İhvân-ı Safâ Risâleleri*, ed. Abdullah Kahraman (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012), 1/108-109.

⁴³ İhvânü's-Safâ, "er-Risâletü't-Tâsi'a", 1/384; İhvân-ı Safâ, "9. Risâle", 1/263.

⁴⁴ İhvânü's-Safâ, "er-Risâletü't-Tâsi'a", 1/343-344; İhvân-ı Safâ, "9. Risâle", 1/234.

⁴⁵ Örnek olarak bk. İhvânü's-Safâ, "er-Risâletü'l-Hâmiseti ve'l-İşrîn: fi Muskatî'n-Nuṭfe", *Resâilu İhvânî's-Safâ* (Beyrut: Dâru'l-İslamiyye, 1992), 2/432 vd.

olanlar için şu ifadeleri kullanmaktadır: “Tabiatının rehavetinden ve anlayışının kıt oluşundan dolayı, kadınlar ve onlara benzeyen erkekler gibi sanat icra edemezler.”⁴⁶

İhvân’ın bu ifadelerinden anlaşıldığına göre yaşadıkları dönem ve toplumda, genel anlamda kadınlar musiki gibi çeşitli sanatlarla uğraşmamaktadır. Bu nedenle onlarda ‘kadınlar çeşitli sanatları icra etme yeteneğinden yoksundur’ gibi bir algı oluşmuştur. Ancak İhvân, kadınların da içinde yer aldığı avam tabakanın sanatlardaki yetersizliğini toplumsal düzenin dayattığı şartlara değil de gök cisimlerinin yeryüzündeki oluş ve bozuluş (kevn-u fesâd) etkisine bağlamaktadır. Nitekim başka risalelerinde Mars’ın yörüngesindeki hareketlerinin etkilerini anlatırken özetle şu ifadeleri kullanmaktadır: “...Mars, yörüngesinden alçalır ya da seyrinde geri döndüğü zamanda... doğan kimse, kadınlar ve çocuklar gibi korkak, çekingen, kişiliği zayıf, hedefi küçük, zillate ve değersizliğe yatkın olur.”⁴⁷

İhvân’ın bu ifadelerinden, genel anlamda kadınları, çocuklar gibi korkak, kişiliği zayıf, hedefi küçük, zillet ve değersizliğe yatkın karakterde gördükleri anlaşılmaktadır. Bu bakış açılarından hareketle onların kadınları aşağıladıkları sonucunu çıkarmak mümkündür. Ancak böyle bir çıkarım, onların çocukları da aşağıladıkları sonucuna vardır. Oysa onların dil ile felsefeyi uzlaştırma bağlamında bir yandan İslam inanç esaslarını, diğer yandan felsefi düşünce ilkelerini hesaba katmaları, onların toplumun bir kesimini aşağılama veya dışlama imkân ve ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Bu durumda onların bu tutumunu, içinde yaşadıkları toplumsal düzenin kadınlara verdiği roller üzerinde değerlendirmek daha sağlıklı olacaktır. Nitekim toplumda sürekli arka planda yer alan, erkekler gibi fiziksel kuvvet gerektiren faaliyetlere katılmayan veya katılamayan, yine erkekler gibi zihinsel faaliyetlerde rol almayan veya alamayan kadınların, arka planda kalmaları, erkeklere itaat

⁴⁶ İhvânü’s-Safâ, “er-Risâletü’s-Sâmine: fi’s-Senâi’il-‘Ameliyyeti ve’l-Garezi Minhâ”, *Resâilü İhvânî’s-Safâ* (Beyrut: Dâru’l-İslamiyye, 1992), 1/291; İhvân-ı Safâ, “8. Risâle: Pratik Sanatlar ve Amaçları Üzerine”, çev. Enver Uysal, *İhvân-ı Safâ Risâleleri*, ed. Abdullah Kahraman (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012), 1/197.

⁴⁷ İhvânü’s-Safâ, “er-Risâletü’l-Hâmiseti ve’l-‘İşrîn”, 2/436-437; İhvân-ı Safâ, “25. Risâle: Spermin Düştüğü Yere Dair”, çev. İsmail Çalışkan, *İhvân-ı Safâ Risâleleri*, ed. Abdullah Kahraman (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013), 2/303.

ederek boyun eğmeleri, bir bakıma ikinci sınıf konumuna düşmeleri kaçınılmazdır.

2.2. Batıl İnançlardan Çabuk Etkilenme Bakımından Kadın

İhvân, insanların efendi, hayvanların da kendilerinin köleleri olduğuna dair iddiaları üzerine hayvanlar tarafından cinlerin kralı nezdinde açılan davayı konu edinen meşhur hikayelerinde özetle şöyle bir sahneyi aktarmaktadır. İnsanlar aleyhinde suçlayıcı birtakım iddialarda bulunan hayvan temsilcilerinin sözleri üzerine cinlerin kralı, cinlerin bilgelerine söz hakkı vermektedir. Cinlerin bilgilerinden biri söz almakta ve şu ifadeleri kullanmaktadır: "... İnsanlar, cinlerin vesvese ve çarpmalarıyla çocukları, kadınları ve cahilleri üzerinde etkili olduğunu söyler ve buna inanırlar..."⁴⁸

İhvân, yine aynı hikâyede insanların temsilcilerinden birinin sihirbaz, müneccim ve kahinlerin varlığını insanların üstünlüğüne, dolayısıyla insanların efendi, hayvanların da köle olduğuna kanıt olarak göstermesi üzerine hayvanların temsilcilerinden papağanın diliyle özetle şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: "Müneccimlerin ve sihirbazların çarpıtma, vehme düşürme ve aldatma çabaları; ... kadınlar, çocuklar, ahmaklar ve cahillere sunulan birer yem niteliğindedir..."⁴⁹

Bu ifadelerden de anlaşıldığına göre İhvân, kadınları, çocuklar ve cahillerle aynı kategoride değerlendirmekte, çocuklar gibi batıl ve hurafelere inanmakla, dolayısıyla erkeklere göre daha çabuk etkilenmekle ve korkulara teslim olmakla nitelendirmektedir. Dolayısıyla İhvân, bu konuda kadınların tabiatları itibarıyla erkeklere göre daha duygusal oluşlarını hesaba katmamakta, çeşitli olay ve olgulardan erkeklere göre daha fazla etkilenmelerini doğal karşılamamaktadır.

İhvân'ın bu tutumunu, dinî veya felsefi anlamda onaylanabilir bir tutumdan öte tarihsel ve kültürel olarak değerlendirilmesi gereken bir tutum olarak yorumlamak mümkündür. Nitekim İhvân, yukarıda bahsi geçen hayvanlar ile insanlar arasındaki davayı konu edinen hikâyenin bir

⁴⁸ İhvânü's-Safâ, "er-Risâletü's-Sâniyeti ve'l-'İşrîn: fi Keyfiyeti Tekvîni'l-Hayvânât ve Eşnâfihâ", *Resâilu İhvânî's-Safâ* (Beyrut: Dâru'l-İslamiyye, 1992), 2/223; detaylı değerlendirmeler için bk. Nusret Taş, *İnsanlar Efendi, Hayvanlar Köle midir?* (Ankara: İlâhiyat, 2024), 79-81.

⁴⁹ İhvânü's-Safâ, "er-Risâletü's-Sâniyeti ve'l-'İşrîn", 2/349-350; İhvân-ı Safâ, "22. Risâle: Hayvanların ve Hayvan Türlerinin Yaratılış Şekline Dair", çev. Murat Demirkol, *İhvân-ı Safâ Risâleleri*, ed. Abdullah Kahraman (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013), 2/241.

bölümünde cinlerin bilgesinin diliyle özetle şu ifadeleri aktarmaktadır: “... Mümin erkekleri ve kadınları yaratan, ... Tövbe eden erkeleri ve kadınları doğru yola ileten, zikreden erkekleri ve kadınları konuşturan ... Allah, eksiklikten münezzehtir...”⁵⁰

İhvân'ın bu ifadeleri, Kur'ân merkezli İslam inanç esaslarını yansıtmaktadır. Bu inanç esaslarında genel anlamda kadın ve erkek arasında herhangi bir ayırım yapılmamaktadır. Dolayısıyla İhvân'ın kadınları, çocuklar gibi avam tabakası içinde tasavvur etme yaklaşımını, dinî veya akla dayalı felsefi bir tutum olarak değerlendirmek mümkün görünmemektedir. Buna karşılık söz konusu tutumu, dönemsel ve kültürel temellere dayanan bir tutum olarak değerlendirmek mümkündür.

2.3. Ahlak, Huy, Seciye, İlim ve Marifet Bakımından Kadın

İhvân'ın tasavvuruna göre sürekli tekrarlanan günlük alışkanlıklar, kişide yerleşik bir ahlak, huy ve seciye oluşturur ve onu güçlendirir. Bu anlamda sosyal çevreler, kişinin alışkanlıklarını, dolayısıyla karakterini şekillendirir. İhvân, burada verdiği örnekte, çocukluğu kadınlar ve özürlüler arasında geçenlerin çoğunun, büyüdüklerinde doğal olarak onların ahlâkına sahip olacaklarını ve bütün huyları itibarıyla olmasa bile bazı huylarında onlara benzeyeceklerini iddia etmektedir. Buna karşılık sürekli aktif olan toplumsal kesim içinde yetişen çocukların daha olumlu alışkanlıklar edineceğini, dolayısıyla daha iyi bir huy ve karaktere sahip olacağını savunmaktadır.⁵¹

İhvân'ın konuyla ilgili verdiği bu örnek, onların yaşadıkları dönem ve toplumda kadınlara verilen rol ile bağlantılı olarak kadınlar hakkında edindikleri genel algıya işaret etmektedir. Anlaşıldığına göre İhvân'ın yaşadığı toplumda kadınlara pasif bir rol biçilmiştir. Dolayısıyla kadınlar, gerek zihinsel yetenek isteyen ilmi ve düşünsel faaliyetlerde gerekse fiziksel güç isteyen savaşıma, saldırı ve savunmalarda görev alma gibi etkinliklere aktif katılma imkanlarından yoksun bırakılmış durumdadır. Ayrıca ticaret kervanlarıyla uzun yolculuklar yapmalarına veya toplumsal hayatta genel anlamda ticaretle uğraşarak toplumsal alanda varlık göstermelerine imkân sunulmamıştır. Bunun sonucu olarak da kadınlar,

⁵⁰ İhvânü's-Safâ, “er-Risâletü's-Sâniyeti ve'l-İşrîn”, 2/276.

⁵¹ Bk. İhvânü's-Safâ, “er-Risâletü't-Tâsi'a”, 1/307.

toplumun en alt seviyesinde, bir bakıma pasif tabaka içinde yer almak zorunda kalmışlardır. Din ile felsefeyi, diğer bir ifadeyle akıl ile vahyi uzlaştırma çabası ve iddiasında olan İhvân'dan bu olguyu hesaba katması beklenirdi. Ancak bu hususu hesaba katmadıkları anlaşılmaktadır.

İhvân, bedenlerdeki nefislerin türlerinin ahlak, huy ve seciyeleriyle ilgili görüşlerini paylaşırken verdiği örnekte yine kadınları, en alt tabaka olan avam kesim içinde göstermektedir. Onların tabirine göre nefisler, kuvve ve fiilleri bakımından toplumun farklı kesimlerine benzemektedir. Örneğin nefislerin bir kısmının fiilleri, toplumdaki aristokrat (eşrâf); bir kısmının fiilleri, iç ve dış ticaretle uğraşanlar; bir kısmının fiilleri, fitne-fesat çıkartan bozguncular; bir kısmının fiilleri, hükümdarlar ve toplum için savaşanlar; bir kısmının fiilleri ise toplumsal düzen ve adaleti sağlayanların fiillerine benzer. İhvân, bu sınıfların her birini örneklendirirken kadınları dâhil ettiği grupla ilgili şu ifadeleri kullanır: "... Söz konusu fiillerin bir kısmı çocukların, kölelerin, kadınların ve ahmakların fiillerine benzer..."⁵²

Görüldüğü gibi burada da İhvân, kadınları; çocuklar, köleler ve ahmaklarla aynı kategoride tasnif etmektedir. Dolayısıyla İhvân, yaşadıkları dönem ve toplumda kadının sosyal hayattan soyutlanması, eğitim ve çalışma imkanlarından yoksun bırakılması gibi durumları göz önünde tutmamaktadır. Bu da onları, rasyonellikten uzak bir kadın algısına sahip olmaya sevk etmektedir.

2.4. Güzel Konuşma Yeteneği (Belâgat) Bakımından Kadın

İhvân, güzel konuşma yeteneği (belâgat) konusunu işlerken yine kadınları, en alt seviyede yer alan avam sınıfı içinde saymaktadır. İhvân'ın tabirine göre avam kesim, anlamları hakikat içermese de dünyalık lezzetler, hissi şehvetler ve saçmalıklar içeren sözler ve şeylere muhabbet besledikleri için belâgat kavramını; güzel ses, tatlı konuşma ve duru söz olarak kabul ederler. Oysa bu tür konuşmalar, birtakım oyalama ve hezeyanlardan ibarettir. İhvân, bu tür algı ve tutuma sahip olanları sayarken "Haşviyye"⁵³ olarak adlandırdıkları zahiri anlamlarla hareket edenler, sıradan halk tabakası (avam), çocuklar, hatta anlama kavrama

⁵² İhvânü's-Safâ, "er-Risâletü's-Sâliseti ve'l-İşrîn", 2/387-388.

⁵³ Bk. Yurdagür, "Haşviyye".

yetenekleri olmayan deliler, sarhoşlar ve akli olmayanların yanı sıra kadınları da saymaktadır.⁵⁴

İhvân'ın kadınlarla ilgili bu algısını, yaşadıkları zamanın ve o toplumun gerçekleriyle uyuşan reel bir tutum olarak görmek mümkündür. Ancak bu algıyı ve ona bağlı geliştirilen bu tutumu, aklî, dinî veya vicdani bir tutum olarak değerlendirmek mümkün görünmemektedir. Bu tutum, İhvân'ın "kardeşlerimiz" olarak tabir ettiği cemaat/teşkilat mensuplarına, "Yüce Allah'ın erdemlilere reis kıldığı akli reis ve hâkim olarak seçtiklerini, risalelerinde tüm kardeşlerinden şartlara göre onun hükümlerine içtenlikle boyun eğmelerini tavsiye ettiklerine"⁵⁵ dair söylemleriyle de uyuşmamaktadır. Zira eğitim görmeyen, belki de çoğu okuma-yazma bilmeyen kadınları kaldıramayacakları sorumlulukların altına koymak ne kadar akli veya vicdanî bir tutum olabileceği tartışmaya açık bir durum arz etmektedir.

Aslında bu tutum hem İhvân-ı Safâ için hem de içinde yaşadıkları zamanda egemen olan kültür düzeyi için oldukça düşündürücü bir durum arz etmektedir. Bu durum, İhvân-ı Safâ Risalelerinin yazıldığı X. yüzyılda Abbasiler tarafından yönetilen İslam Medeniyetinin yönetim merkezi olan Bağdat ve çevresindeki toplumsal düzende egemen olan kadın algısına dair detaylı araştırmalara ihtiyaç duyulduğuna işaret etmektedir. Ancak çalışmamız, İhvân-ı Safâ'nın görüşleriyle sınırlı olduğu için bu kapsamın dışına çıkmamaktayız.

2.5. Dinî İnanç ve Ameller Bakımından Kadın

İhvân'ın tasavvuruna göre insanlar; hal, sanat, amel, ahlak, görüş, mezhep, ilim ve marifetleri bakımından üç sınıfta toplanabilir. Birincisi; kadınlar, çocuklar ve cahilleri kapsayan avam sınıfı; ikincisi, havas sınıfı; üçüncüsü ise bu iki sınıf arasında yer alanlardır. Dinin açık ve görünür

⁵⁴ İhvânü's-Safâ, "er-Risâletü'l-Hâdiyyeti ve's-Selâsin: fî 'İleli'l-İhtilâfi'l-Lügâti ve Rûsûmi'l-Hutûti ve'l-'İbârât", *Resâilu İhvânî's-Safâ* (Beyrut: Dâru'l-İslamiyye, 1992), 3/119; İhvân-ı Safâ, "31. Risâle: Dillerin, Yazı Şekillerinin ve İbarelerin Farklı Olmasının Sebeplerine Dair", çev. Ali Avcu, *İhvân-ı Safâ Risâleleri*, ed. Abdullah Kahraman (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014), 3/105-106.

⁵⁵ İhvânü's-Safâ, "er-Risâletü's-Sâbi'ati ve'el-Erbe'in: fî Mâhiyeti'l-Nâmûsi'l-İlâhî ve Şerâiti'n-Nübüvve", *Resâilu İhvânî's-Safâ* (Beyrut: Dâru'l-İslamiyye, 1992), 4/127-128; İhvân-ı Safâ, "47. Risâle: İlahî Yasanın Mahiyeti, Nübüvvetin Şartları ve Özelliklerinin Niceliği, Rabbanî ve İlahî Ekollere Dair", çev. Salih Aydın, *İhvân-ı Safâ Risâleleri*, ed. Abdullah Kahraman (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014), 4/101.

(zâhir) olan kısmını oluşturan adap ve erkanına dair olanlar, avam için uygundur... Dinin görünmez (bâtın), muhkem ve müteşâbih anlamları içeren kısımları, havas için uygundur. Arada kalanlar ise avam ve havas arasında yer alanlar için uygundur...⁵⁶

Dolayısıyla İhvân'ın kadınları; hal, sanat, amel, ahlak, görüş, mezhep, ilim ve marifetler bakımından çocuklar ve cahillerle birlikte avam sınıfı içinde saydıklarına tanık olunmaktadır. İhvân, kadını da içinde saydığı avam sınıfının durumlarını göz önünde bulundurarak dinin zahiri, yani görünür olan kısımlarına ait kural ve ilkelerine uymalarının yeterli ve yararlı olacağını savunmaktadırlar.

İhvân, Allah'ın zât ve sıfatlarıyla ilgili inançlar konusundaki görüşlerini açıklarken özetle şu değerlendirmeleri yapmaktadır. İnsanların Allah'ın zatı ve sıfatlarıyla ilgili inanç ve düşünceleri farklılık arz etmektedir. Örneğin insanlardan bir kısmı, Allah'ın gökte olduğuna ve tüm mahlukata reislik ettiğine inanmaktadır. Bir kısmı ise onun göklerde bulunan tahtının ('Arş)⁵⁷ üzerinde oturduğuna ve oradan yer ile gök ehlini gözetlediğine, onlara nazar ederek onların sözlerini işittiğine ve onların içlerinden geçenleri bildiğine, dolayısıyla onların yaptıklarından hiçbir şeyin ona gizli kalmadığına inanır. İhvân, devamında bu görüş ve inançların, kadınlar, çocuklar, cahiller, matematik ve tabiat bilimlerinden, aklî ve metafizik ilimlerden hiçbir şey bilmeyen halkın geneli için iyi olduğunu ifade etmektedir.⁵⁸ Gerekçe olarak da şöyle bir değerlendirme yapmaktadır:

Onlar bu görüş ve inanca bağlandıkları zaman, Allah'ın varlığı hakkında kesin bir kanaate varırlar. Böylece onun peygamberleri aracılığıyla gönderdiği emir ve yasaklar manzumesinden oluşan tavsiyelerini hak ve gerçek olarak bilip kabul eder ve onunla amel ederler...⁵⁹

İhvân'ın burada dile getirdiği Allah'ın zat ve sıfatlarıyla ilgili verileri, genel olarak Kur'ân'ın farklı âyetlerinde lafzi olarak geçen ifadelerden doğrudan veya dolaylı olarak çıkartmak mümkündür.

⁵⁶ İhvânü's-Safâ, "er-Risâletü's-Sâniyeti ve'l-Erbe'in", 3/511; İhvân-ı Safâ, "42. Risâle: Mezhepler ve Dine Dair", çev. Metin Özdemir, *İhvân-ı Safâ Risâleleri*, ed. Abdullah Kahraman (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014), 3/407.

⁵⁷ İhvân, burada işaret ettiği âyetler için örnek olarak bk. el-Arâf 7/54.

⁵⁸ İhvânü's-Safâ, "er-Risâletü's-Sâniyeti ve'l-Erbe'in", 3/515.

⁵⁹ İhvânü's-Safâ, "er-Risâletü's-Sâniyeti ve'l-Erbe'in", 3/515.

İhvân'ın bu vesileyle dile getirmek istediği şey, zâhir ve bâtın düşüncesidir. Onlara göre Kur'ân âyetlerindeki lafızların bir kısmı bâtın anlamlar taşımakta, dolayısıyla sembolik anlamlar içermektedir. Bu nedenle zâhir anlamlara göre inanmak ve amel etmek, sadece toplumun avam kesimi için caizdir. Havas kesim ise zâhirî anlamla yetinmez, bilakis hakikatleri içeren bâtınî anlamları kavrar, dolayısıyla inanç ve amellerini de buna göre şekillendirirler.

İhvân'ın avam sınıfını tasvir ederken çocuklar, cahiller, matematik ve tabiat ilimlerini, aklî ve metafizik ilimleri bilmeyenler arasında kadınları da sayması, onların kadınlarla ilgili kemikleşen algılarını yansıtmaktadır. İhvân, bir yandan kadınların eğitimden mahrum edilme durumlarını göz ardı etmekte, diğer yandan onlardan, çeşitli alanlarda özel eğitim gören erkekler gibi soyut düşünme yeterliliğini beklemektedir. İhvân'ın bu tutumunu, sağlıklı bir tutum olarak değerlendirmek mümkün görünmemektedir.

Bu bağlamda İhvân'a şöyle bir itirazda bulunmak mümkündür: "Siz veya içinde yaşadığınız toplum, kadınlara erkekler gibi çeşitli alanlarda eğitim-öğretim görme, ilmi faaliyetlerden yararlanma imkanını sundunuz, kadınlar da erkeklerle bu konuda eşit imkanlardan yararlandılar, ancak buna rağmen onların anlama, kavrama seviyelerinde herhangi bir düzelme olmadı, yine de çocuklar gibi sadece somut düşünme seviyesinde mi kaldılar?" İhvân'ın risalelerinde kadınların eğitim hak ve imkanlarından hiç bahsetmemeleri, örneğin kendi cemaat/teşkilat mensupları arasında bir tek kadının bile varlığından söz etmemeleri, onların verebilecekleri cevabın işareti olarak değerlendirmek mümkündür.

İhvân, Allah'ın zat ve sıfatlarıyla ilgili inançlar konusunda olduğu gibi ahiret hayatının mahiyeti hakkındaki görüşlerini paylaşırken yine kadınları çocuklarla birlikte avam tabakası içinde saymakta ve onlar için sadece zâhirî lafızlara dayalı inançların uygun olduğunu iddia etmektedir. İhvân'a göre ahiret hayatı ruhanî olacaktır. Dolayısıyla cennet ve cehennemin cismanî tasvirleriyle ilgili Kur'ân'daki âyetler, sembolik/mecazi anlamlar içermektedir. Bu nedenle cennet nimetleri ve cehennem azabına dair cismanî tasvirlerin zâhirine olduğu gibi inanmak, bilge ve akıllı kişilerden oluşan havas için uygun değildir. Ancak bu tür

bir inanç, kadınlar, cahiller ve çocuklar için yararlı olduğu için uygundur.⁶⁰

İhvân, kıyamet ve yeniden dirilişin mahiyetine dair görüşlerini dile getirirken de bu tutumunu devam ettirmektedir. Onlara göre avam tabakasının yeniden diriliş ve kıyametle ilgili inançları özetle şöyledir: Yeniden diriliş ve kıyamet ancak şöyle olabilir: Bedenlerimizi oluşturan bu cesetler, şu anda bulundukları haliyle tekrar olduğu gibi iade edilecekler. Sonra bir meydanda toplanıp hesaba çekileceğiz.⁶¹ İhvân, devamında şu ifadeleri kullanmaktadır:

Bu görüş ve inanç, kadın, çocuk, cahil, sıradan insanlar ve ilimlerin gerçek mahiyetini düşünemeyen ve onları bilmeyen kimseler için iyidir... Ancak doğru inananlara göre yeniden diriliş ve kıyamet, ancak nefsin (ölüm anında) cesedi terk etmesi, cevheriyle tek başına kalması ve kendi alemini seyretmesidir...⁶²

Burada İhvân'ın ahiret hayatının mahiyetine dair görüşleri üzerinde durulmayacaktır. Konu bağlamında bizi ilgilendiren, onların kadınlara layık gördükleri inançlardır. Nitekim yukarıdaki örneğe benzer olarak bu örnekte de kadınları, anlama kavrama yeteneği bakımından cahiller ve çocuklar arasında saydığına, dolayısıyla somut verilere dayalı inançlara sahip olmalarının onlar için yeterli ve yararlı olacağını savunduğuna tanık olunmaktadır.

2.6. Propagandalardan Çabuk Etkilenme Bakımından Kadın

İhvân, Hz. Muhammed'in vefatından sonra Müslümanlar arasında yaşanan fikhî ve siyasî görüşlere dayalı vakalara değinirken başta Peygamber'in aile fertlerine (ehl-i beyt) olmak üzere yapılan zulümlere işaret etmektedir. İhvân'a göre bu zulümleri yapanlar, kendilerini temize çıkartmak, sorumluluk ve kınanmaktan kurtulmak için şöyle bir gerekçeye sığınmış ve propaganda nitelikli bu söylemlerin halk arasında yayılmasını sağlamışlardır: "... Her şey Allah'ın kazası, kaderi ve onlara

⁶⁰ İhvânü's-Safâ, "er-Risâletü's-Sâniyeti ve'l-Erbe'in", 3/526-529.

⁶¹ İhvânü's-Safâ, "er-Risâletü's-Sâmineti ve's-Selâsîn: fi'l-Ba's ve'l-Kıyâme", *Resâilu İhvâni's-Safâ* (Beyrut: Dâru'l-İslamiyye, 1992), 3/304-306; İhvân-ı Safâ, "38 Risâle: Öldükten Sonra Diriliş ve Kıyâmete Dair", çev. Abdullah Kahraman, *İhvân-ı Safâ Risâleleri*, ed. Abdullah Kahraman (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014), 3/249-251.

⁶² İhvânü's-Safâ, "er-Risâletü's-Sâmineti ve's-Selâsîn", 3/304-306.

hükmetmesi ile oldu. Allah'ın hüküm verdiği şeyi yok etmeye kimsenin gücü yetmez... Bunu inkâr eden kafir olur..."⁶³

İhvân, kaza ve kader bakımından Allah'ın bilgisi ve izni olmadan hiçbir şeyin gerçekleşmeyeceğini tasdik etmekle birlikte bu sözlerin sahiplerinin iyi niyetli olmadığını, dolayısıyla kaza ve kader inancını suistimal ettiklerini dile getirmektedir. İhvân, özetle şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: "Bu söz, onların yaptıkları kötü eylemleri hakkında bilgi sahibi olanları sakinleştirici etki yapmıştır. Özellikle insanlardan cahiller ve kadınları, zalimlerin yaptıkları şeyleri yapmaya mecbur oldukları vesvesesine düşürmüştür."⁶⁴

İhvân'ın, Peygamber nesline yönelik yapılan zulümlere dair değerlendirmeleri, konumuz kapsamında değildir. Ancak kaza ve kader inancını siyasi amaçları doğrultusunda manipüle etme çabalarından en çok etkilenen kesimler arasında kadınları da sayması, konumuzla doğrudan alakalıdır. Nitekim bu örnekte de İhvân, kadınları, anlama kavrama yeteneği zayıf, çabuk kandırılabilen cahillerle birlikte anmaktadır. Dolayısıyla kadınların, özellikle siyasi amaçlı söylemler karşısında kolayca kandırılabilir olduklarını iddia etmektedirler. İhvân'ın burada göz ardı ettiği hususlardan birinin de söz konusu dönemde ortaya çıkan taht kavgalarının, ihtilafların ve sürtüşmelerin genel olarak kadınlardan değil de erkeklerden kaynaklandığına dair husus olduğu söylenebilir.

2.7. Tahkik Yerine Taklit Etmekle Yetinme Bakımından Kadın

İhvân, kadınların, bir bakıma çeşitli konuları araştırarak tahkik etme yetenek ve yeterliliğinden yoksun olduklarını, bu nedenle çocuklar gibi taklit etmekle yetindiklerini iddia etmektedir. İhvân, inanç konularını tahkik etme konusunda genel olarak risale okurlarına, özel olarak da cemaat/teşkilat mensuplarından oluşan muhataplarına özetle şu tavsiyelerde bulunmaktadır: Her sanatta orta derecede olanlar, kendi sanatlarıyla ilgili konuları araştırır, tahkik eder, dolayısıyla taklide razı olmazlar. Peygamberlerin kitaplarını ve içlerindeki gizli sır, işaret ve üstün ilimleri kabul edenler de böyle davranmalı, dolayısıyla taklide razı olmamalıdır. İhvân, devamında şu ifadeleri kullanmaktadır: "İlimlerde

⁶³ İhvânü's-Şafâ, "er-Risâletü's-Selâsin", 3/164-166.

⁶⁴ İhvânü's-Şafâ, "er-Risâletü's-Selâsin", 3/164-166.

orta derecede olanların çocuklar, kadınlar ve zayıf akıllılar gibi taklide razı olmamaları, bilakis bunu araştırmaları gerekir...”⁶⁵

Görüldüğü gibi İhvân, bu konuda da kadınları, anlama kavrama yeteneği zayıf kesimler arasında saymaktadır. Dolayısıyla kadınları, araştırıp tahkik etme yetenek ve becerisinden yoksun, taklide rıza gösterenler olarak tasvir etmektedir. Daha önceki değerlendirmelerde de ifade edildiği gibi okur-yazar olma, ilmi faaliyetlerden yaralanma ve bu tür faaliyetlerde bulunma imkanına sahip olmayan kadınlara, bu imkânlara sahip olan erkekler gibi bir sorumluluk yüklemek, ardından da bu sorumluluklarını icra etmiyorlar diye onları çocuklar ve zayıf akıllılarla birlikte değerlendirme tutumunu, adil bir tutum olarak değerlendirmek mümkün değildir.

2.8. Kadınlarla İlgili Tavsiyeler

İhvân, muhataplarına nasihatte bulunma adına Müslüman olan Hint krallarından birisinin, ölümü yaklaştığında yerine geçecek olan oğlunu yanına çağırıp bazı tavsiyelerde bulunduğunu aktarmaktadır. İhvân’ın aktarımına göre bu tavsiyelerden biri şöyledir: “Kadınlarla karışmayı, onlarla bir arada bulunmayı ve onların sözünü dinlemeyi terk etmektir. Çünkü kadınlar kendilerini dinleyen erkeklerin akıllarını karıştırırlar.”⁶⁶

Buradaki ifadelerin, rivayet edilen bir hikâyeye ait olduğu, dolayısıyla İhvân’ı bağlamadığı şeklinde değerlendirmek mümkündür. Ancak İhvân’ın bu ifadelerle dair herhangi bir yorum veya değerlendirme yapmaması, onların bu tavsiyeyi ciddiye alıp önemseyip önemsemediğini kanıtlamaktadır. Dolayısıyla bu tür tavsiyelerin, İhvân’ın genel anlamda kadın algısına ters düşmediği, bilakis onların algısıyla uyumlu olduğunu söylemek mümkündür.

Nitekim İhvân, genel olarak risale okurlarına, özel olarak da cemaat/teşkilat mensuplarından oluşan muhataplarına, aile yönetimiyle ilgili tavsiyelerde bulunurken yukarıdaki örneğe benzer bir tutum sergilemektedir. İhvân, bu bağlamda özetle şu tavsiyelerde bulunmaktadır:

⁶⁵ İhvânü’ş-Şafâ, “er-Risâletü’ş-Selâsin”, 3/76.

⁶⁶ İhvânü’ş-Şafâ, “er-Risâletü’l-Hâdiyyeti ve’ş-Selâsin”, 3/174.

Kadınların vaziyetlerini her daim araştır. Çünkü kadınlar çok çabuk renk değiştirirler, an be an değişirler. Çoğu vakit telaşlı olurlar. Onlara karşı çok yumuşak davranmalısın. Onların hallerini onlara hissettirmeden araştırmalısın. Onların ıslahı da seni çok gururlandırmasın. Çünkü sana daha önce de söylediğimiz gibi onların tavırları çok çabuk değişebilir, bozgunluğu (fesadı) çok çabuk arzulayabilirler. Bu hususa Allah'ın koruduğu kadınlar dâhil değildir. Bunların sayısı da azdır.⁶⁷

Bu tavsiyeleri, İhvân'ın kadınlar hakkındaki algılarını özetleyen güzel bir örnek olarak değerlendirmek mümkündür. Anlaşıldığı üzere İhvân, kadınları erkeklerin himayesinde, kontrol edilmesi gereken, bir bakıma erkeklerin sürekli göz kulak olmalarını istediği aile bireyleri olarak görmektedir. İhvân'ın, Allah'ın koruduğu ve sayısının çok az olduğunu söyledikleri kadınları ayrı tutmalarının, onların kadınlarla ilgili genel algılarını etkilemediğini söylemek mümkündür.

Sonuç

İhvân-ı Safâ Risaleleri'nde kadın algısı bağlamında yapılan bu çalışmada konuyla ilgili tespitler, farklı başlıklar altında tasnif edilmiştir. Farklı bağlamlardaki örnek anlatımlarından hareketle yapılan tespit ve değerlendirmelerden anlaşıldığına göre İhvân-ı Safâ, insanları genel olarak hem teorik hem de pratik olarak, diğer bir ifadeyle hem anlama ve kavrama seviyelerine bağlı algı düzeyleri hem de tutum, davranış ve fiilleri bakımından "avam", "havas" ve bu iki sınıf arasında yer alanlar olmak üzere üç gruba ayırmaktadır. Onların söylemlerinde kadına tahsis edilen konum; anlama kavrama yeteneği düşük, akıllı kıt, çabuk etkilenen, sadece görünen/zâhir veya somut verilerle ikna olabilen; varlıkların, olay veya olguların hakikatlerini tahkik etmekten aciz, sadece taklit ile yetinen avam sınıfıdır. Risalelerde kadın; yerine göre çocuklar, cahiller, ahmaklar, kıt anlayışlılar, deliler, hatta sarhoşlarla birlikte anılmaktadır.

Peki, onların bu tutumlarından çıkarmamız gereken sonuçlar nelerdir? İlk etapta İhvân'ın bu tutumu, özel olarak kadınlara düşmanlık etme, onları küçümseme, onları aşağılama, dolayısıyla onları dışlama gibi bir niyet veya amaç taşıdığı kanaatini oluşturabilecek niteliktedir. Ancak

⁶⁷ İhvânü's-Safâ, "er-Risâletü'l-Hamsîn: fî Keyfiyeti Envâ'i's-Semâvât ve Kemiyetihâ", *Resâilu İhvâni's-Safâ* (Beyrut: Dâru'l-İslamiyye, 1992), 4/258-259; İhvân-ı Safâ, "50. Risâle: Siyaset Çeşitlerinin Nitelikleri ve Niceliklerine Dair", çev. İbrahim Türkoğlu, *İhvân-ı Safâ Risâleleri*, ed. Abdullah Kahraman (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014), 4/195.

onların hem Müslüman olmaları, dolayısıyla İslam'ın temel inanç esaslarını benimsemeleri hem de felsefeci olmaları, yani akla dayalı felsefi ilkeleri benimsemeleri, bu ihtimali ortadan kaldırmaktadır. O halde İhvân'ın söz konusu tutumunu nasıl değerlendirmek gerekmektedir. Kanaatimize göre İhvân'ın kadın algısı, kadınlara yönelik kötü niyetlerinden kaynaklanmamaktadır. Bilakis yaşadıkları dönem ve toplumsal kültüre bağlı bakış açısını aşabilecek evrensel aklî ilkeleri hesaba katabilecek sağlam temellere dayanmamaktadır. Dolayısıyla hem dinî hem de felsefi bakımdan eleştirilmesi gereken bir tutumdur. Zira hem İslam inanç esasları hem de felsefenin esasını oluşturan aklî ilkeler, kadını da erkek gibi eşit bir birey olarak görmekte ve onları tüm yönleriyle toplumun en alt sınıfı olarak kabul edilen avam tabakası içinde saymamaktadır.

Anlaşıldığına göre İhvân'ın yaşadığı dönem ve coğrafyada kadınlar, genel olarak ev işlerine bakmakta, dolayısıyla erkekler gibi eğitim-öğretim ve ilmî faaliyetlerde bulunma gibi imkanlardan yararlanmamakta ve zihinsel gelişimi sağlayan çeşitli aktivitelerden yoksun kalmaktadırlar. Bu olgunun doğal sonucu olarak zihinsel yetkinlik alanında beklendiği ölçüde varlıklarını ortaya koyamamaktadırlar. Bununla birlikte o dönemin şartlarında yaygın olan ve fiziksel güç isteyen çeşitli faaliyetlerde, örneğin savaş, saldırı, savunma, ticaret kervanlarıyla uzun seyahatler yapma, çarşıda pazarda görünür olma, ticari faaliyetlerde aktif rol alma gibi aktivitelerle aktif bir şekilde katılamamaktadırlar. Bu nedenle fiziksel alanda da erkeklerden geri kalmaktadırlar. Bu ve benzeri yaşam aktivitelerine katılamayan kadınlar, doğal olarak toplumsal hayatta erkeklere göre arka planda kalmakta, bir bakıma ikinci sınıf durumuna düşmektedirler. Ancak İhvân, değerlendirmelerinde bu olguları hesaba katmama hatasına düşmektedir. Dolayısıyla din ile felsefeyi, diğer bir ifadeyle akıl ile vahyi uzlaştırmaya çalışan, hatta cemaat/teşkilat mensuplarına reis olarak akla razı olduklarını söyleyen İhvân'ın böyle bir tutum takınması, bir bakıma fikriyatlarıyla yaman bir çelişki içinde olduklarını göstermektedir. Bize göre İhvân, kadın konusunda zamanın algısına mahkûm olmayabilir, daha evrensel bir tutum sergileyebilirdi. Zira kadın, doğası itibarıyla duygusal olabilir, çabuk etkilenebilir. Ancak onlara imkân verildiğinde, özellikle zihinsel etkinliklerde erkeklerden geri kalacak durumda değildir. Günümüz modern toplumlarındaki sosyal

hayat tecrübesi, bu durumu kanıtlamaktadır. Günümüzde kadının, askerlik dâhil olmak üzere bütün alanlarda erkeklerle birlikte varlık göstermesi, İhvân'ın konuyla ilgili görüşlerinin rasyonel ve evrensel temellerden yoksun olduğunu kanıtlamaktadır.

Bu çalışmanın, ilk dönem İslam filozoflarının kadın algısına örneklik teşkil etmesi bakımından literatüre önemli katkılar sağlayacağını söyleyebiliriz. Dolayısıyla bu çalışmayı, konuya ilgi duyan araştırmacılara diğer İslam filozoflarının kadın algılarıyla ilgili yeni akademik çalışmalar yapma hususunda yol gösteren bir çalışma olabileceğini söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Algül, Adnan - Gökdere, Meryem. "İslam Hukuku ve Tasavvufta İlmi Bir sınıflandırma Olarak Avâm-Havâs". *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi* 6/2 (2022), 442-459.
- Arıç, Zeynep. *Muhataplarının Seviyesi Bağlamında Gazzâlî'nin Kelâm Algısındaki Çeşitlilik Sorunu*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Aydın, Mehmet Akif. "Kadın". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 24/86-94. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.
- Boynukalın, Mehmet. "Zevce". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 44/306-307. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013.
- Çetinkaya, Bayram Ali. "İhvân-ı Safâ'nın 'Din' Söylemi". *İslâmî Araştırmalar* 15/4 (2002), 523-533.
- Çoraklı, Eyüp. "Platon'un Ruh (Psykhē) Anlayışı". *Felsefe Arkivi* 56 (2022), 13-28.
- Durnagölü, Nihal. "Muğla Müzesi'nden Astarte Kültü ile İlişkili Geç Demir Çağı'na Ait Pişmiş Toprak İki Plaka". *Arkhaia Anatolika* 6 (2023), 36-64.
- Erilli, Tuğçenur. "Bîrûnî'nin Ötekini Anlamada Özgün Yöntemi: Havas ve Avam Ayrımı". *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 11 (2019), 95-109.
- Gazzâlî. *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*. çev. Ahmet Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yayınları, 2002.

- Gazzâlî. *Mişkâtü'l-envâr*. çev. Süleyman Ateş. İstanbul: Bedir Yayınları, 1994.
- Gökdere, Meryem. *Tasavvufî Tecrübede Avâm-Havâs Ayrımının Anlamı ve Önemi: Gazâlî Örneği*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Harman, Ömer Faruk. "Kadın". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 24/82-86. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn. *Fütûhâtü'l-Mekikiye Havâs ve Avâm İtikadı*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015.
- İhvân-ı Safâ. "1. Risâle: Sayılar Hakkında". çev. Bayram Ali Çetinkaya. *İhvân-ı Safâ Risâleleri*. ed. Abdullah Kahraman. 1/31-50. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.
- İhvân-ı Safâ. "3. Risâle: Astronomi-Astroloji ve Kürelerin (Gök Cisimlerinin) Oluşumu Hakkında". çev. Elmin Aliyev. *İhvân-ı Safâ Risâleleri*. ed. Abdullah Kahraman. 1/81-110. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.
- İhvân-ı Safâ. "8. Risâle: Pratik Sanatlar ve Amaçları Üzerine". çev. Enver Uysal. *İhvân-ı Safâ Risâleleri*. ed. Abdullah Kahraman. 1/187-200. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.
- İhvân-ı Safâ. "9. Risâle: Ahlakın Anlamı, Farklı Oluşunun Nedenleri ve Hastalıklarının Çeşitleri". çev. İsmail Çalışkan - Enver Uysal. *İhvân-ı Safâ Risâleleri*. ed. Abdullah Kahraman. 1/201-267. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.
- İhvân-ı Safâ. "22. Risâle: Hayvanların ve Hayvan Türlerinin Yaratılış Şekline Dair". çev. Murat Demirkol. *İhvân-ı Safâ Risâleleri*. ed. Abdullah Kahraman. 2/139-258. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.
- İhvân-ı Safâ. "23. Risâle: Bedenin Oluşumuna Dair". çev. İsmail Çalışkan. *İhvân-ı Safâ Risâleleri*. ed. Abdullah Kahraman. 2/259-272. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.
- İhvân-ı Safâ. "25. Risâle: Spermin Düştüğü Yere Dair". çev. İsmail Çalışkan. *İhvân-ı Safâ Risâleleri*. ed. Abdullah Kahraman. 2/289-315. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.

- İhvân-ı Safâ. "30. Risâle: Lezzetlerin Nitelikleri, Hayatın ve Ölümün Hikmeti ile Bunların Mahiyetlerine Dair". çev. Murat Demirkol. *İhvân-ı Safâ Risâleleri*. ed. Abdullah Kahraman. 3/55-79. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014.
- İhvân-ı Safâ. "31. Risâle: Dillerin, Yazı Şekillerinin ve İbarelerin Farklı Olmasının Sebeplerine Dair". çev. Ali Avcu. *İhvân-ı Safâ Risâleleri*. ed. Abdullah Kahraman. 3/81-144. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014.
- İhvân-ı Safâ. "38 Risâle: Öldükten Sonra Diriliş ve Kıyâmete Dair". çev. Abdullah Kahraman. *İhvân-ı Safâ Risâleleri*. ed. Abdullah Kahraman. 3/233-261. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014.
- İhvân-ı Safâ. "42. Risâle: Mezhepler ve Dine Dair". çev. Metin Özdemir. *İhvân-ı Safâ Risâleleri*. ed. Abdullah Kahraman. 3/327-428. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014.
- İhvân-ı Safâ. "47. Risâle: İlahî Yasanın Mahiyeti, Nübüvvetin Şartları ve Özelliklerinin Niceliği, Rabbanî ve İlahî Ekollere Dair". çev. Salih Aydın. *İhvân-ı Safâ Risâleleri*. ed. Abdullah Kahraman. 4/97-114. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014.
- İhvân-ı Safâ. "50. Risâle: Siyaset Çeşitlerinin Nitelikleri ve Niceliklerine Dair". çev. İbrahim Türkoğlu. *İhvân-ı Safâ Risâleleri*. ed. Abdullah Kahraman. 4/187-204. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014.
- İhvânü's-Şafâ. "er-Risâletü'l-Erbe'în: fi'l-'İleli ve'l-Ma'lûlât". *Resâilu İhvâni's-Şafâ*. 3/344-383. Beyrut: Dâru'l-İslamiyye, 1992.
- İhvânü's-Şafâ. "er-Risâletü'l-Hâdiyeti ve's-Selâsîn: fi 'İleli'l-İhtilâfi'l-Lügâti ve Rûsûmî'l-Huṭûti ve'l-'İbârât". *Resâilu İhvâni's-Şafâ*. 3/84-177. Beyrut: Dâru'l-İslamiyye, 1992.
- İhvânü's-Şafâ. "er-Risâletü'l-Hâmiseti ve'l-'İşrîn: fi Musḳati'n-Nuṭfe". *Resâilu İhvâni's-Şafâ*. 2/417-454. Beyrut: Dâru'l-İslamiyye, 1992.
- İhvânü's-Şafâ. "er-Risâletü'l-Hamsîn: fi Keyfiyeti Envâ'i's-Semâvât ve Kemiyetihâ". *Resâilu İhvâni's-Şafâ*. 4/250-272. Beyrut: Dâru'l-İslamiyye, 1992.
- İhvânü's-Şafâ. "er-Risâletü'l-Ūlâ: fi'l-'Aded". *Resâilu İhvâni's-Şafâ*. 1/48-77. Beyrut: Dâru'l-İslamiyye, 1992.

- İhvânü's-Şafâ. "er-Risâletü's-Sâbi'ati ve'el-Erbe'in: fî Mâhiyeti'l-Nâmûsi'l-Îlâhî ve Şerâiti'n-Nübüvve". *Resâilu İhvânî's-Şafâ*. 4/124-144. Beyrut: Dâru'l-İslamiyye, 1992.
- İhvânü's-Şafâ. "er-Risâletü's-Sâbi'ati ve's-Selâsîn: fî Mâhiyeti'l-İşk". *Resâilu İhvânî's-Şafâ*. 3/269-286. Beyrut: Dâru'l-İslamiyye, 1992.
- İhvânü's-Şafâ. "er-Risâletü's-Sâlise: el-Mevsûmetu bi'l-Uşrunûmyâ fi'l-İlmi'n-Nücûm ve Terkîbi'l-Eflâk". *Resâilu İhvânî's-Şafâ*. 1/114-157. Beyrut: Dâru'l-İslamiyye, 1992.
- İhvânü's-Şafâ. "er-Risâletü's-Sâliseti ve'l-İşrîn: fî Terkîbi'l-Cesed". *Resâilu İhvânî's-Şafâ*. 2/378-395. Beyrut: Dâru'l-İslamiyye, 1992.
- İhvânü's-Şafâ. "er-Risâletü's-Sâmine: fi's-Senâi'il-'Ameliyyeti ve'l-Ġarezi Minhâ". *Resâilu İhvânî's-Şafâ*. 1/274-295. Beyrut: Dâru'l-İslamiyye, 1992.
- İhvânü's-Şafâ. "er-Risâletü's-Sâmineti ve's-Selâsîn: fi'l-Ba's ve'l-Kıyâme". *Resâilu İhvânî's-Şafâ*. 3/287-320. Beyrut: Dâru'l-İslamiyye, 1992.
- İhvânü's-Şafâ. "er-Risâletü's-Sâniyeti ve'l-Erbe'in: fi'l-Ârâi ve'd-Diyânâti fi'l-'Ulûmi'n-Nâmûsiyyeti'l-Îlâhiyyeti ve's-Şerî'a". *Resâilu İhvânî's-Şafâ*. 3/401-538. Beyrut: Dâru'l-İslamiyye, 1992.
- İhvânü's-Şafâ. "er-Risâletü's-Sâniyeti ve'l-İşrîn: fî Keyfiyeti Tekvîni'l-Hayvânât ve Eşnâfihâ". *Resâilu İhvânî's-Şafâ*. 2/178-377. Beyrut: Dâru'l-İslamiyye, 1992.
- İhvânü's-Şafâ. "er-Risâletü's-Selâsîn: fî Hâşyeti'l-Lezzâti ve Hikmeti'l-Hayâti ve'l-Mevti ve Mâhiyyetihâ". *Resâilu İhvânî's-Şafâ*. 3/52-83. Beyrut: Dâru'l-İslamiyye, 1992.
- İhvânü's-Şafâ. "er-Risâletü't-Tâsi'a: fî Beyânî'l-Ahlaq ve Esbâbi İhtilafihâ ve Enva'i 'İlelihâ". *Resâilu İhvânî's-Şafâ*. 1/296-389. Beyrut: Dâru'l-İslamiyye, 1992.
- Kart, Erkan. *Anadolu'da İsis ve Sarapis Kültü ve bunun Kaunos'ta izleri*. Muğla: Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Kaya, Mustafa. "Aristoteles'in Ruh Anlayışı". *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 18 (2014), 91-98.

- Kaya, Mustafa. "Platon'un Ruh Kuramı". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15/1 (2013), 171-182.
- Kerimoğlu, Özkan. *Fârâbî ve İhvân-ı Safâ'da Siyaset ve Siyaset Ahlakı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Kılıç, Cevdet. "Filozofların Hakikat Arayışında Kategorik Yaklaşımları". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2000), 117-133.
- Korkut, Tamer. "Adak Sunaklar Işığında Likya'da Artemis Kültü". *EUERGETES. Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı*. ed. İnci Delemen vd. 727-733. İstanbul: Suna-İnan Kırış Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2008.
- Özmen, Seher Selin. "Anadolu'da Ana Tanrıça Kybele Kültü". *Humanitas* 4/7 (2016), 381-397.
- Sina, Ayşe. "Eleusis'de Demeter Kültü ve Kadın Ritüelleri". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 44/1 (2004), 37-52.
- Subaşı, Necdet. "Bir Toplumsal Kategoriyi Anlamaya Giriş: Avam'ın Sosyolojisi". *Bilgi ve Hikmet* 10 (1995), 78-82.
- Şahin, Elif. *Aspendos'un Aphrodite Kastnietis Kültü*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Şeyban, Lütü. *İlk Dönem Abbâsîler'de Kadın (132-232/750-847)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Taş, Nusret. *İhvân-ı Safâ Felsefesinde Akıl-Vahiy İlişkisi*. İstanbul: KDY Akademi, 2021.
- Taş, Nusret. *İnsanlar Efendi, Hayvanlar Köle midir?* Ankara: İlâhiyat, 2024.
- Taş, Nusret - Dölek, Haydar. "İhvân-ı Safâ Felsefesinde İnsanın Mahiyeti ve Nefs-Beden İlişkisi". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 33/1 (2023), 413-426.
- Taş, Nusret - Dölek, Haydar. "X. Yüzyılın Bilimler Akademisi: İhvân-ı Safâ Teşkilatı". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/1 (2017), 271-286.

- Toktaş, Fatih. "İhvân-ı Safâ: Din-Felsefe İlişkisi ve Siyaset". *İslâm Felsefesi: Tarih ve Problemler*. ed. M. Cüneyt Kaya. 183-220. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2018.
- Uludağ, Süleyman. "Avam". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 4/105-106. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991.
- Uludağ, Süleyman. "Havas". *DİA*. 16/517. İstanbul: TDV Yay., 1997.
- Uysal, Enver. "İhvân-ı Safâ". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 22/1-6. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000.
- Uysal, Enver. "Resâilü İhvânî's-Safâ". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 34/576-579. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007.
- Yetkin, Şerare. "Abbâsîler (2/2)". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 1/49-56. İstanbul: Türk Dünyası Vakfı, 1988.
- Yıldırım, Emine Taşçı. "İslam Düşüncesinde Avâm-Havâs Ayrımı". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 24/2 (2020), 665-685.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Abbâsîler (1/2)". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 1/31-48. İstanbul: Türk Dünyası Vakfı, 1988.
- Yurdagür, Metin. "Haşviyye". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 16/426-427. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997.
- Eski Ahit*. <https://www.kitabimukaddes.com/?sl=tr>, 2023.
- Yeni Ahit*. <https://www.kitabimukaddes.com/?sl=tr>, 2023.